

کودکان کار در رادیو

❖ لیلا اخوان توپسرکانی
کارشناسی ارشد ارتباطات،
نویسنده و پژوهشگر رادیو جوان

مقدمه

در زمانه‌ای که گستره وسیعی از رسانه‌های گروهی وجود دارد که مخاطبان را از هر سو تحت نفوذ خود قرار می‌دهند و هر کدام می‌کوشند تا فضای بیشتری را به خود اختصاص دهند، رادیو وضعیتی خاص دارد، زیرا رادیو در گذشته‌ای نه‌چندان دور یکی از پرمخاطب‌ترین رسانه‌ها بوده است که با ظهور رسانه‌های جدید با قهر مخاطب روبه‌رو شده است. دوران طلایی رادیو پایان یافته است اما این رسانه ویژگی‌های منحصر به فردی

که این چنین با زندگی انسان‌ها عجین و همراه است مسئولیت‌های سنگینی بر عهده دارد. وسایل ارتباط جمعی هر کشور آیینه تمام‌نمای زندگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن است. در میان این وسایل ارتباطی رادیو به سبب قابلیت‌های خاص این رسانه همواره جایگاه ویژه‌ای داشته است.

در این مقاله تلاش شده است تا با توجه به این خصوصیات و جایگاه ویژه موضوع کودکان کار در رادیو بررسی شود. گروهی کم سن و مظلوم که تعدادشان در جامعه

دارد که انسان پرمشغله امروز نمی‌تواند جایگزینی برای آن بیابد. از خصوصیات خاص رادیو می‌توان به دسترسی، جاذبه، قدرت تخیل، انعطاف‌پذیری، ارزان بودن، شخصی بودن، سرعت در اطلاع‌رسانی اشاره کرد (کرایسل، ۱۳۷۸: ۳۴).
به تعبیر مک‌لوهان رادیو امتداد یکی از مهمترین حواس انسان یعنی گوش است پس با این تعبیر رادیو در انفجار فضا و زمان نقشی سترگ دارد، زیرا انسانها می‌توانند در کمترین زمان پیام خود را به اقصی نقاط منتقل کنند. رسانه‌ای

که پرداختن به آنها، جلوگیری از شروع آسیب‌های اجتماعی است.

طبق نظر یونیسف، کودکان کار با واقعیت تلخ جدایی فزاینده خانواده و خطر از دست‌دادن امکانات اساسی همچون بهداشت و آموزش رو به رو هستند. کودکان کار با فقر، گرسنگی و تغذیه ضعیف، مشکلات بهداشتی، فقدان سلامت روانی و مشکلات روان‌شناختی و عدم پیشرفت تحصیلی مواجه هستند. آیا نباید برنامه‌های متعدد برای توجه هر چه بیشتر به این قشر آسیب در رادیو تهیه شود؟

تعریف کودکان کار

وقتی صحبت از کودکان کار می‌شود، کودکان خیابانی را نیز باید در نظر گرفت زیرا کودکان کار و کودکان خیابانی اغلب در کنار هم قرار می‌گیرند و باهم بررسی می‌شوند حتی گاه شمار این کودکان در یک آمار واحد بیان می‌شود در مجموع ۸۰ درصد کودکان خیابانی، کودکان کار هستند که به علت فقر اقتصادی خانواده‌ها، مجبور به کار در خیابان هستند و بیشتر آنها در استان‌های خراسان، تهران، لرستان و کردستان به سر می‌برند. ۹۰ درصد این کودکان دارای والدین هستند، ۸۰ درصدشان مهاجرند که ۴۲ درصد آنها از روستاها و شهرهای دیگر کشور و ۳۸ درصد از کشورهای دیگر آمده‌اند و از نظر جنسیت نیز ۷۸ درصد آنها مذکر و در فاصله ۵ تا ۱۸ سالگی قرار دارند. از مجموع ۲ میلیون کارگاه سطح استان تهران، تنها کارفرمایان ۵۰۰ هزار کارگاه حق بیمه می‌پردازند. خود این اظهارنظر نشان می‌دهد ۱/۵ میلیون کارگاه فقط در سطح استان تهران وجود دارند که وزارت کار نظارت و کنترلی بر آنها ندارند بنابراین بیشتر کودکان و نوجوانان کارگر زیر پوشش هیچ بیمه‌ای نیستند.

ضمن این‌که در ایران به دلیل غیرقانونی بودن کار کودکان و نیز اشتغال آنها در کارگاه‌ها که جزء مشاغل تعریف شده به حساب نمی‌آیند، این

کودکان کار به کودکان کارگری گفته می‌شود که به صورت مداوم و پایدار به خدمت گرفته می‌شوند. کار کودکان در بسیاری از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی فعالیتی استثماری تلقی می‌شود. در این مقاله تلاش شده است تا به مسئله کودکان کار نگاهی دو جانبه شود، نگاهی مبتنی بر این نظر که مسئله کودکان کار یک آسیب اجتماعی است که از فقر نشأت می‌گیرد. یکی از سازمان‌هایی که در مورد کودکان کار مسئولیتی سنگین بر دوش دارد صداوسیما است از این رو سعی شده است تا با توجه به گستردگی و قابلیت‌های رسانه‌ای مثل رادیو به این موضوع پرداخته شود.

سوال اصلی این است که رسانه‌ای چون رادیو با توجه به قابلیت‌ها چه باید بکند تا صداوسیما بخشی از سهم خود را به عنوان یکی از متولیان رسیدگی به مسئله کودکان کار ادا کرده باشد. بی‌شک اندیشه مطالعه و بررسی کودکان کار در سال‌های گذشته اذهان کارشناسان مسائل اجتماعی را مشغول کرده است. کودکان فقیر دارای خانواده یا بدون خانواده که در خیابان‌ها، ایستگاه‌های راه‌آهن و سایر مراکز تجاری زندگی و کار می‌کنند، بخشی از جامعه بشری هستند

رو به افزایش است و نیازمند توجه هر چه بیشترند. کودکان سرمایه‌های جامعه هستند و سلامت جسم و روان آنها تضمین‌کننده سلامت جامعه است. بنابراین، مسائل آنها نیازمند توجه جدی است. در سال‌های اخیر با افزایش آسیب‌های اجتماعی، ساختار نظام خانواده در جامعه ما دچار بحران شده است. یکی از پیامدهای ناخوشایند این شرایط افزایش پدیده کودکان کار است که معلول طلاق، اعتیاد والدین، فقر و دلایل متعدد دیگر است.

مساله به صورت پنهان وجود دارد. در میان صاحبان نظر برداشت‌ها و تعریف گوناگونی درباره این گروه‌ها وجود دارد. کودکان خیابانی کودکانی هستند که به دلیل طلاق و اعتیاد والدین خود، زندگی از هم گسیخته‌ای دارند. از این رو این کودکان، خیابان را به عنوان خانه و کاشانه خود برمی‌گزینند. کودکان خیابانی کودکانی هستند که بیشترین ساعات زندگی و گاه تمام آن را در کوچه و خیابان می‌گذرانند گروهی به‌رغم داشتن خانه و خانواده، ناخواسته کانون خانواده و مدرسه را ترک کرده و در محیط ناامنی چون خیابان زندگی پرمخاطره‌ای را سپری می‌کنند و مجبور هستند برای رفع نیازهای خود کار کنند و دست به هر کاری بزنند. درحقیقت آنها تاوان سختی را که به سبب معضلات اجتماعی گریبان‌گیر خانواده‌هایشان شده است، می‌پردازند. این کودکان قربانی معضلات اجتماعی همچون فقر، اعتیاد و طلاق شده‌اند. (موقوفه ای، ۱۳۸۹)

آنان کودکانی هستند که دنیای معصومانه کودکی را رها کرده و به دنیایی قدم نهاده‌اند که بسیار بی‌رحم و خشونت‌آمیز است. این کودکان با عقده‌های روانی بزرگ می‌شوند، در حاشیه همین خیابان‌ها تبعیض‌ها، بی‌توجهی‌ها، کدورت‌ها، بی‌تفاوتی‌ها و حقارت را درک می‌کنند. آنها کینه‌ای را نسبت به جامعه در درون خود جمع می‌کنند که شاید سال‌ها بعد از زبان‌شان شنیده شود.

براساس آیین‌نامه اجرایی سامان‌دهی کودکان خیابانی مصوب هیئت وزیران، کودک خیابانی به فرد کمتر از ۱۸ سالی اطلاق می‌شود که به صورت محدود یا نامحدود در خیابان به سر می‌برد. طبق تعریف یونیسف در ۱۹۹۷ کودکان خیابانی به کودکانی اطلاق می‌شود که در شهرهای بزرگ برای ادامه بقای خود مجبور به کار یا زندگی در خیابان هستند. بسیاری از کودکان کار نیز

وضعیتی مشابه دارند بر پایه گزارش‌های بدست آمده شمار بچه‌های کار و خیابان در جهان به ۱۴۵ میلیون نفر افزایش یافته است. بچه‌های خیابان از چهار گروه عمده تشکیل شده است:

۱- بچه‌هایی که پدر و مادر دارند، اما والدین قادر به نگهداری آنها نیستند.

۲- بچه‌هایی که در اثر طلاق، والدین قادر به نگهداری آنها نیستند.

۳- بچه‌های بی‌سرپرست.

۴- بچه‌های مهاجر.

از این رو می‌توان گفت کودکان خیابانی، کودکانی را شامل می‌شوند که به دلیل طلاق و اعتیاد والدین خود، زندگی از هم گسیخته‌ای دارند و معمولاً ارتباطشان با خانواده قطع است. از این رو این کودکان، خیابان را به عنوان خانه و کاشانه خود برمی‌گزینند. براساس تعاریف سازمان‌های بین‌المللی (سازمان بهداشت جهانی، آژانس بین‌المللی کودکان خیابانی و یونیسف) کودکان خیابانی را می‌توان بر اساس شرایط زندگیشان، به چهار گروه طبقه‌بندی کرد:

- کودکانی که خانه و خانواده ندارند و در خیابان به سر می‌برند.

- کودکانی که دارای خانه و خانواده هستند اما به دلیل مختلف از خانواده خود جدا شده‌اند و تنها یا با گروه‌های کوچک زندگی می‌کنند.

- کودکانی که قبلاً بی‌خانمان بوده‌اند اما در حال حاضر در سرپناه‌ها و مراکز خاص، نگهداری می‌شوند.

- کودکانی را دارای خانه و خانواده هستند و با خانواده خود زندگی می‌کنند اما به علت فقر و مشکلات دیگر بیشتر وقت خود را در خیابان می‌گذرانند.

این گروه از کودکان دارای شرایط متفاوتی هستند:

- گروهی از آنان در خیابان به کارهای مختلف (فروش گل، روزنامه، آدامس، زباله‌گردی، واکس زدن و...) می‌پردازند که کودکان کار در خیابان را تشکیل می‌دهند.

- گروه دیگر به تکدی‌گری مشغولند و برخی از آنان نیز در سنین بسیار کم همراه پدر و مادرشان به‌عنوان ابزاری برای تکدی‌گری مورد استفاده قرار می‌گیرند.

همه این کودکان با تفاوت‌هایی که با یکدیگر دارند، بیشترین وقت خود را در خیابان می‌گذرانند و از حقوق اساسی خود از جمله آموزش، بهداشت، امنیت و... محرومند. براساس تحقیقاتی که در کشور ما در ارتباط با کودکان خیابانی انجام شده است، بیشترین کودکان خیابانی (حدود ۸۵ درصد) متعلق به گروه چهارم است یعنی کودکان که دارای خانه و خانواده هستند و با خانواده خود زندگی می‌کنند اما بیشتر وقت خود را در خیابان می‌گذرانند.

دومین چالش در زمینه کودکان خیابانی، پیامدهای زیان‌بار این پدیده است. کودکان خیابانی از لحاظ تأمین معاش به چند گروه تقسیم می‌شوند: متکدیان، بزه‌کاران (سارقین، توزیع‌کنندگان مواد مخدر، متخلفین جنسی)، کارگران خیابانی در مشاغل کاذب، کارگران خیابانی در مشاغل واقعی، ولگردان متکدی با مشاغل همچون تنقلات فروشی، واکسی، روزنامه و گل‌فروشی، فال، کوبین‌فروشی و در نهایت ضایعات جمع‌کن‌ها. در این میان کودکان خیابانی هستند که با خانواده تماس‌های مکرر دارند، به مدرسه می‌روند و در پایان روز به خانه برمی‌گردند. عده‌ای دیگر، گاه‌گاهی با خانواده تماس دارند، به مدرسه نمی‌روند و به ندرت شب‌ها به خانه برمی‌گردند. گروهی دیگر، کودکانی هستند که با خانواده خود هیچ تماسی ندارند و از تحصیلات بی‌بهره‌اند.

همانطور که اشاره شد کودکان کار و خیابانی وجوه اشتراک زیادی دارند. در تعاریفی که برای کودکان کار مطرح شده است، اشاره شده کودکان کار هرچند دارای خانواده هستند؛ اما به دلیل فقر خانواده و برای امرار معاش به خیابان‌ها

روی می‌آورند. در واقع عاملی که باعث شده تا خانواده‌ها کودکان خود را برای کار به خیابان‌ها بفرستند، فقر اقتصادی است. بیشتر این کودکان، خیابان را جایگاهی برای امرار معاش و کسب درآمد انتخاب کرده‌اند و تلاش برای بقا برای آنان چالشی هرروزه است.

دو تعریف در مورد کودکان کار وجود دارد: اول کودکان کار زیر ۱۸ سال که بر اثر فشارهای شدید اقتصادی و اجتماعی مجبور به کار و زندگی در خیابان هستند؛ و دوم کودکان کار از حیث ارتباط با خانواده، که به سه دسته تقسیم می‌شوند: اول کودکانی که در خیابان کار و زندگی می‌کنند و ارتباطی با خانواده ندارند. دوم کودکانی که در خیابان کار می‌کنند، اما احساس تعلق به خانواده دارند. سوم کودکانی که با خانواده‌های خود در خیابان کار می‌کنند.

کودکان کار کودکانی هستند که پیش از رسیدن به سن قانونی کار، ناگزیر وارد بازار کار می‌شوند و درآمد خانواده وابسته به کار آنان است. منظور از کار کودک آن نوع کاری است که مانع از تحصیل و برخورداری وی از امکانات اولیه رشد فردی و اجتماعی می‌شود و معمولاً با بهره‌کشی همراه است. کار زودهنگام مانع رشد طبیعی در عرصه اجتماعی، روانی و حتی جسمانی کودک شده و باعث می‌شود از آموزش و بازی محروم شود. در حال حاضر، کار کودک به اشکال گوناگون در ایران و جهان وجود دارد. علاوه بر کار کودکان در کارگاه‌ها، منازل، مزارع و بنادر - که از دیرباز وجود داشته - اشکالی از کارهای خیابانی نیز به آنها افزوده شده است. حتی در برخی مواقع، از کودکان در کارهای پستی همچون کارهای سیاه، موادمخدر، انواع قاچاق و بهره‌کشی جنسی استفاده می‌شوند که متأسفانه رشدی روزافزون دارد. نرخ سنی و جنسی این کودکان در مناطق مختلف متفاوت است، به طوری که حداقل سن

در کشورهای در حال توسعه ۸ سال و در کشورهای توسعه یافته ۱۲ سال است. نسبت دختران به پسران خیابانی نیز از ۳۰ درصد در کشورهای در حال توسعه به ۵۰ درصد در کشورهای توسعه یافته متغیر است. براساس برآوردها، ۸ تا ۴۰ میلیون کودک کار در آمریکا و ۱۰ تا ۳۲ میلیون در برزیل زندگی می‌کنند و در مجموع، برابر بررسی‌های انجام شده از سوی سازمان جهانی کار، ۲۴۶ میلیون کودک کار در جهان وجود دارد که یک‌سوم آنها به قاچاق موادمخدر و ۱۰۶ میلیون کودک نیز به کارهای سبک مشغولند.

برابر آمارها، در ایران ۳۰۸ هزار کودک ۱۰ تا ۱۴ ساله کار و ۳۷۰ هزار کودک کار فصلی وجود دارد و در مجموع ۷۰۰ هزار کودک زیر ۱۵ سال در کشور فعالیت می‌کنند. از نظر کارشناسان اقتصادی بررسی علل پدیده کار کودکان، علت‌هایی عمده و زیربنایی دارد که از آن جمله می‌توان به فقر، عدم تعادل اقتصادی و رشد ناکافی اقتصادی، اشاره کرد؛ واقعیت این است که بدون توزیع درآمد عادلانه و دست‌یابی افراد به کار و شغل مطلوب در شرایط رونق اقتصادی، این مشکل هم چنان به قوت خود باقی خواهد ماند. البته وجود فقر تنها دلیل به وجود آمدن معضل کودکان کار نیست و علل مختلفی از جمله نقایص موجود در آموزش و پرورش، قوانین و مقررات ناکافی برای مقابله با کار کودکان و فقدان آگاهی عمومی، از عوامل موثر در بروز پدیده‌ای چون کار کودکان به شمار می‌آید.

کارشناسان اقتصادی به این باورند که پیدایش کار کودکان از منطقه‌ای به منطقه دیگر کاملاً متفاوت است. در حالی که در کشورهای در حال توسعه، رکود اقتصادی، بیکاری، مهاجرت وسیع روستاییان به شهرها، فقر گسترش یافته و افزایش هزینه‌های زندگی از عوامل موثر پیدایش و گسترش کودکان کار است؛

سازمان بین‌المللی
کار، دلایل ورود
کودکان به عرصه‌ی
کار را از زاویه‌ی
عرضه و تقاضا
بررسی می‌کند. در
میان عوامل مربوط
به عرضه، «فقر»
مهم‌ترین عاملی است
که کودکان را وادار
به کار کردن می‌کند،
زیرا درآمد حاصل از
کار کودک برای زندگی
او و خانواده‌اش
ضروری است.

حداقل سن (کار در دریا) مصوب ۱۹۲۰ و مقاله‌نامه‌ی حداقل سن (کشاورزی) مصوب ۱۹۲۱ و مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن (جاشوان و آتشکاران) مصوب ۱۹۲۱ و مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن (کارهای غیرصنعتی) مصوب ۱۹۳۲ و مقاله‌نامه‌ی تجدیدنظر شده مربوط به حداقل سن (کار در دریا) مصوب ۱۹۳۶ و مقاله‌نامه‌ی تجدیدنظر شده مربوط به حداقل سن (در صنایع) مصوب ۱۹۳۷ و مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن (ماهگیران) مصوب ۱۹۵۹ و مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن (کارهای زیر زمینی) مصوب ۱۹۶۵ و نظر به اینکه وقت آن فرا رسیده که یک سند کلی در این مورد تهیه شود تا تدریجاً جایگزین اسناد موجود مربوط به بخش‌های محدود اقتصادی شده، ممنوعیت کامل کار کودکان تحقق یابد و با اتخاذ این تصمیم که چنین سندی باید به صورت یک مقاله‌نامه‌ی بین‌المللی باشد لذا در تاریخ ۲۶ ژوئن ۱۹۳۷ (پنجم تیرماه ۱۳۵۲) مقاله‌نامه‌ی ۱۳۸ به عنوان مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن اشتغال به کار کودک که شامل ۱۰ ماده می‌باشد تصویب شد. (ویژه‌نامه‌ی انجمن حمایت از کودکان کار، ۱۳۸۴: ۲۵)

انواع کار کودک

کار کودک به اشکال مختلفی

از نظر کارشناسان

اقتصادی بررسی

علل پدیده کار

کودکان، علت‌هایی

عمده و زیربنایی

دارد که از آن

جمله می‌توان به

فقر، عدم تعادل

اقتصادی و رشد

ناکافی اقتصادی،

اشاره کرد

(شماره ۱۸۲)

کنفرانس عمومی سازمان بین‌المللی کار بنا به دعوت هیأت مدیره‌ی دفتر بین‌المللی کار، پنجاه و هشتمین اجلاس خود را در ۶ ژوئن ۱۹۷۳ (۱۶ خرداد ۱۳۵۲) در ژنو تشکیل داد. با تصمیم‌گیری در مورد پیشنهادهای ویژه‌ی مربوط به حداقل سن اشتغال به کار که چهارمین موضوع مندرج در دستور کار اجلاس است و با توجه به مقررات مقاله‌نامه‌ی مربوط به حداقل سن (در صنایع) مصوب ۱۹۱۹ و مقاله‌نامه‌ی مربوط به

در کشورهای صنعتی، رکود اقتصادی و بیکاری رو به گسترش باعث پیدایش دوباره نوعی از کار کودکان است.

سازمان بین‌المللی کار (ILO) کار کودک را به کاری اطلاق می‌کند که:

۱- از نظر ذهنی، جسمی، اجتماعی یا اخلاقی برای بچه‌ها آسیب‌رسان و خطرناک است.

۲- به سه شکل زیر با تحصیل و فرایند آموزشی آن‌ها تداخل دارد: محرومیت از فرصت حضور در مدرسه/اجبار برای ترک تحصیل/اجبار به انجام کارهای سنگین و طولانی علاوه بر حضور در مدرسه (تولائی، رفیعی و بیگلریان، ۱۳۸۸: ۳۰۳) در گزارش سالانه‌ی یونسف، کودکان مشمول «کار کودک» از نظر سن و ساعات کاری به دو دسته زیر تقسیم شده‌اند:

۱- کودکان ۵-۱۱ ساله‌ای که در طی یک هفته حداقل یک ساعت فعالیت اقتصادی یا حداقل ۲۸ ساعت کار خانگی انجام می‌دهند.

۲- کودکان ۱۲-۱۴ ساله‌ای که در طی یک هفته ۱۴ ساعت فعالیت اقتصادی یا حداقل ۲۴ ساعت فعالیت اقتصادی همراه با کار خانگی انجام می‌دهند. (تولائی، رفیعی و بیگلریان ۱۳۸۸: ۳۰۴)

کار کودک از جمله مصادیق قدیمی نقض حقوق بشر است. در سال ۱۹۹۹ سازمان بین‌المللی کار «کنوانسیون بدترین اشکال کار کودک» را تهیه کرد که در آن اعضا پذیرنده ملزم به ممنوعیت و محو تنها آن دسته از کارهای کودک شدند که ناپسند یا غیرقانونی‌اند و یا با توجه به وضعیت کودک، مضر و خطرناکند. ایران نیز به این کنوانسیون پیوسته است. کنوانسیون بدترین اشکال کار کودک (the worst forms of child labour convention) برآیند نگرانی‌های موجود و اهتمام بین‌المللی در بهبود وضعیت معیشت این کودکان است. (مقاله‌نامه‌ی ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک-

طبقه‌بندی می‌شود. هر چند با توجه به مکان و چگونگی کار کودک، همه‌ی اشکال کار کودک ناپذیرفتنی هستند.

کودکان در بدترین اشکال کار کودک: نمونه‌هایی از بدترین اشکال کار کودک شامل روسپیگری، پورنوگرافی و کارهای مرتبط با مواد مخدر و یا کار در شرایط دشوار نظیر کوره‌پزخانه‌ها، معادن، کارگاه‌های شبانه و دور از چشم و...

قاچاق کودک: به معنی هر فعالیت یا معامله‌ای که به‌واسطه‌ی آن یک کودک به‌وسیله‌ی یک شخص یا گروهی از افراد به جای دیگری فرستاده می‌شود، در ازای دریافت پاداش، یا هر نوع ملاحظه‌ی دیگری. این طبقه‌بندی با دیگر طبقه‌بندی‌ها متفاوت است و به فرایند سوء استفاده (بهره‌کشی)‌های تجاری از کودکان نسبت داده می‌شود.

پورنوگرافی و روسپیگری کودکان: به معنی استفاده از یک کودک در اعمال جنسی برای دریافت پاداش یا هر نوع ملاحظه‌ی دیگر.

به‌کارگیری کودکان به منظور جرم و جنایت: استفاده، پیشنهاد یا فراهم کردن یک کودک برای فعالیت‌های نامشروع و غیرمجاز، به‌ویژه برای تولید و قاچاق مواد مخدر است. باید توجه داشته باشیم که این طبقه‌بندی متفاوت از طبقه‌بندی کلی جرایم کودکان و نوجوانان است که شامل مواردی می‌شود که در آن کودکان اقدام به اعمال مجرمانه می‌کنند. این طبقه‌بندی بیشتر شامل موارد زیاد فروشندگان مواد مخدر است که کودک، اغلب بخشی از یک زنجیره‌ی بزرگ تجاری محسوب می‌شود.

به‌کارگیری کودکان در مبارزات مسلحانه: شرکت دادن کودکان به‌عنوان سرباز یا نیروی کمکی (کارگر پشتیبانی) در مبارزات مسلحانه، چه بوسیله نیروهای حکومتی و چه بوسیله نیروهای شورشی (معترض، یاغی)

خدمتکاران خانگی (کلفت و نوکرهای) کودک: کودکانی که در

کارهای خانگی شاغلند، ساعت‌ها در خانه کار می‌کنند. بسیاری از این کودکان وضعیت یک برده یا چیزی شبیه آن را دارند. بسیاری از آنها قاچاق می‌شوند و بسیاری از آن‌ها سلامتی، امنیت و سلامت اخلاقی‌شان در معرض خطر است. این طبقه‌بندی، کار خانگی موقت (نیمه وقت) بوسیله کودکان بزرگ‌تر که ضرری برایشان ندارد، یا کارهای روزمزه‌ی معمولی خانه به‌عنوان عضوی از یک خانواده را در بر نمی‌گیرد.

کار پرخطر کودک: کاری که ماهیت یا شرایط آن به گونه‌ای است که برای سلامتی، امنیت و اخلاق کودکان مضر است. تعریف چنین کارهایی، سوءاستفاده‌های جنسی، روانی یا جسمی، کارهای زیرزمینی یا در مکان‌های تنگ و گرفته، کار با ابزار آلات خطرناک، کار با مواد پرخطر، کار با ساعت طولانی مانند شب‌کاری را شامل می‌شود.

علل کار کودک از منظر سازمان بین‌المللی کار

سازمان بین‌المللی کار، دلایل ورود کودکان به عرصه‌ی کار را از زاویه‌ی عرضه و تقاضا بررسی می‌کند. در میان عوامل مربوط به عرضه، «فقر» مهم‌ترین عاملی است که کودکان را وادار به کار کردن می‌کند، زیرا درآمد حاصل از کار کودک برای زندگی او و خانواده‌اش ضروری است (تولائی، رفیعی، بیگلریان، ۱۳۸۸: ۳۰۴). از دیدگاهی جامع‌تر، علل کار کودک به سه دسته‌ی کلی زیر تقسیم می‌شود که سازمان بین‌المللی کار در مقاله‌ای با عنوان «آینده‌ای بدون کار کودک» به آن‌ها اشاره کرده است:

الف) علل بی‌واسطه: کمبود یا نداشتن پول یا غذا، افزایش قیمت کالاهای اساسی، مقروض‌بودن خانواده‌ها، شوک‌های خانوادگی، مرگ یا بیماری سرپرست خانواده، کمبود برداشت محصول، نبود مدرسه یا وجود مدارس با کیفیت ضعیف یا مواد درسی نامربوط، تقاضا برای کارگر ارزان در کارگاه‌های

کوچک غیررسمی، عدم توازن کسب و کار یا درآمد مزرعه‌ی خانوادگی با هزینه‌ی نیروی کار و غیره را می‌توان از جمله عواملی بیان کرد که بطور مستقیم و بی‌واسطه موجب سوق دادن کودکان به سمت کار می‌شود.

ب) علل نهفته: از هم پاشیدگی خانواده‌های گسترده و سیستم‌های حمایت اجتماعی غیررسمی، والدین بیسواد یا کم‌سواد، میزان باروری بالا، انتظارات فرهنگی از کودکان در رابطه با کار و آموزش، دیدگاه‌های تبعیض‌آمیز براساس: جنسیت، طبقه، قومیت، ملیت، مذهب، نژاد و...، طرز تلقی از فقر، آرزو برای مصرف کالا و استانداردهای زندگی بهتر، احساس فشار کودکان از سوی خانواده‌هایشان و افراد فقیر از سوی ثروتمندان از جمله علل نهفته بوجود آمدن کار کودک است.

ج) علل ساختاری: کاهش درآمد ملی، نابرابری بین ملیت‌ها و مناطق مختلف و وضعیت نامطلوب تجارت (کسب و کار)، شوک‌های اجتماعی مثل جنگ، بحران‌های مالی و اقتصادی، مهاجرت و ایدز (HIV)، تعهدات سیاسی یا مالی ناکافی برای آموزش خدمات اساسی و حمایت اجتماعی، حکمرانی بد (ضعیف)، محرومیت اجتماعی گروه‌های حاشیه‌ای و یا کمبود قانونمندی و یا عدم تقویت موثر آن، و نیز کمبود کار شایسته برای بزرگسالان را می‌توان در زمره علل ساختاری بوجود آورنده‌ی کار کودک برشمرد. (همان: ۳۰۴-۳۰۵)

کودکان کار در ایران

در سرشماری سال ۱۳۶۵ اشتغال گروه سنی ۹-۵ ساله، شش درصد و میزان فعالیت گروه سنی ۱۲-۱۴ ساله ۱۰/۹ درصد و گروه سنی ۱۹-۱۵ ساله ۳۰/۹ درصد بوده است. (کلانتری و کیانی، ۱۳۸۵: ۲۹۲)

در سرشماری سال ۱۳۶۵ از مجموع ۴۹ میلیون و ۴۴۵ هزار و ۱۰ نفر جمعیت کل کشور تعداد ۱۷ میلیون و ۳۷۸ هزار

و ۸۶ نفر، کودکان ۱۴-۶ سال بوده اند. از این تعداد ۵۱۳ هزار نفر کودک شاغل بوده‌اند.

در سرشماری سال ۱۳۷۵ کل جمعیت کشور تقریباً ۴۰۰ هزار کودک کارگر ۱۴-۶ ساله بودند. در مجله‌ی جهانی کار از انتشارات ILO عنوان شده که در سال ۱۹۹۶ در ایران ۴/۷۱ درصد از جمعیت فعال اقتصادی را کودکان ۱۴-۱۰ ساله تشکیل می‌دادند. البته ILO در این آمار کودکان کار ۹-۵ ساله را در نظر نگرفته است (تولائی، رفیعی و بیگلریان، ۱۳۸۸: ۳۰۸).

در آمار دیگری در سال ۱۳۷۵ جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله شاغل ۳۶۶ هزار و ۳۱ نفر اعلام شده است. جدول زیر نیز قابل توجه است (کلانتری و کیانی، ۱۳۸۵: ۲۹۱-۲۹۰).

آمار موجود در سال ۱۳۷۷ نیز نشان می‌دهد که حدود ۱/۳ درصد از کودکان بین سنین ۶ تا ۱۴ سال به کار اشتغال دارند و به مدرسه نمی‌روند. این رقم برای مناطق شهری حدود ۲/۴ درصد و برای مناطق روستایی ۰/۵ درصد است. تقریباً همین درصد از کودکان به مدرسه نمی‌روند، اما خارج از خانه هم به کار خاصی اشتغال ندارند. به عبارت دیگر، آنان در کار خانه به خانواده کمک می‌کنند.

در مناطق روستایی، تعداد دخترانی که به مدرسه نمی‌روند و در کار خانه کمک می‌کنند ۶ برابر پسران است. اما در مناطق شهری، تعداد پسران مشغول به کار دو برابر دختران است. در مناطق روستایی، بیش از ۱۰ درصد از دختران و ۱۷ درصد از پسران بیش از ۷ ساعت در روز کار می‌کنند و در نتیجه فرصت پرداختن به هیچ‌گونه فعالیت آموزشی را ندارند. در گروه آموزشی ۱۰ تا ۱۴ سال، تعداد دخترانی که در خانه یا برای کسب درآمد مشغول به کار هستند (۵۴۶۴۴۲ نفر) دو برابر پسران است (۲۴۶۰۴۶ نفر). در مناطق روستایی، تعداد دختران این گروه سنی که درآمدی به خانه می‌آورند

یا در خانه کار می‌کنند و به مدرسه نمی‌روند سه برابر پسران است (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۲۵) در سرشماری سال ۱۳۸۵ نیز، ۱۸۵۲۶۸ کودک ۱۴-۱۰ ساله مشغول به کار و ۷۵۰۷۱ نفر نیز در این گروه سنی جویای کار بودند. (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶)

قوانین و کار کودک در ایران

۱- قوانین مربوط به کار کودک در ایران اولین قانون مربوط به کار کودکان، به سال ۱۳۰۲ برمی‌گردد، این قانون از سوی والی ایالات کرمان و بلوچستان برای حمایت از کودکان و نوجوانان شاغل در کارگاه‌های قالبیافی کرمان وضع شد و کار پسران کمتر از ۸ سال و دختران کمتر از ۱۰ سال را در کارگاه‌ها ممنوع کرد. (تولائی، رفیعی و بیگلریان، ۱۳۸۸: ۳۰۶)

قانون کار سال ۱۳۲۵ در ماده‌ی ۱۸ خود به کار گماردن کودکان کمتر از ۱۲ سال را غیرمجاز اعلام کرد مگر در موارد کارآموزی، آن هم کمتر از ۶ ساعت. همچنین در ماده‌ی ۱۹ این قانون کار در شب برای کودکان کمتر از ۱۶ سال ممنوع اعلام شد جز در مواردی که با والدین خود کار می‌کردند. (همان)

در قانون کار سال ۱۳۲۸ نیز ممنوعیت کار کودکان کمتر از ۱۲ سال، مگر در موارد کارآموزی وجود داشت. (همان) در قانون کار سال ۱۳۷۷ حداقل سن اشتغال کودکان، ۱۲ سال در نظر گرفته شد و به کار گماردن کودکان کمتر از ۲۱ سال حتی به عنوان کارآموزی ممنوع شد. همچنین کار در شب (بین ساعت ۲۲ تا ۶ صبح) برای زنان و کارگران کمتر از ۱۸ سال، جز در موارد زنان پرستار بیمارستان‌ها و مشاغل دیگر که وزارت کار تعیین می‌کرد، ممنوع شد. (همان)

۲- شرایط کار کودکان در قانون کار ایران

ماده‌ی ۷۹ قانون کار ایران صراحتاً اشتغال به کار کودکان زیر ۱۵ سال را ممنوع اعلام می‌کند که البته این قانون

دارای ۲ استثناء به شرح ذیل است:

طبق ماده‌ی ۱۸۸ قانون کار، کارگران کارگاه‌های خانوادگی که کارفرماهای آن‌ها، همسر و خویشاوندان نسبی درجه‌ی یک آن‌ها باشند، مشمول قانون کار نبوده، در نتیجه حداقل سن کار در مورد چنین کارگرانی رعایت نمی‌شود. (تولائی، رفیعی و بیگلریان، ۱۳۸۸: ۳۰۶) ماده‌ی ۸۴ قانون کار پیش‌بینی کرده است که در مشاغل و کارهایی که به علت ماهیت آن برای سلامتی یا اخلاق کارآموزان و نوجوانان زیان‌آور است، حداقل سن کار ۱۸ سال تمام خواهد بود. تشخیص این امر با وزارت کار و امور اجتماعی است (همان: ۳۰۷)

منع استخدامی این گروه سنی از یک‌سو و سوءاستفاده کارفرمایان کارگاه‌های زیر ۲۰ نفر از این کودکان با پرداخت دستمزد اندک، بدون تعهدات بیمه و قراردادهای دست و پاگیر کار از سوی دیگر، مانع از ثبت و ضبط رسمی آمار کار کودکان می‌شود. مطابق قانون کار در جمهوری اسلامی ایران، کار کودکان زیر ۱۵ سال ممنوع است. ایران در سال ۱۳۷۳ پیمان‌نامه جهانی حقوق کودک را پذیرفته و ملزم به اجرای مفاد آن است؛ اما پیگیری حقوق این کودکان از سوی هیچ مرجعی صورت نمی‌گیرد. در قانون کار باید حق این کودکان به رسمیت شناخته شود؛ نه با استناد به این‌که اشتغال این کودکان ممنوع است؛ بلکه واقعیت وجودی آنها مورد توجه قرار گیرد و با تمام مظلومیتشان به حال خود رها نشوند.

تحقیقات در مورد کودکان کار و خیابانی در ایران

تحقیقی تحت عنوان «بررسی عوامل موثر در بروز پدیده کودکان خیابانی شهر مشهد» انجام گرفت. نتایج تحقیق مبین آن است که ۶۶ درصد از کودکان خیابانی مورد بررسی با خانواده‌های خود در ارتباطند و برای کسب و کار و درآمد، امرار معاش از منزل بیرون آمده و سر به

خیابان می‌گذارند. تعداد ۳۰ درصد از آنها سابقه محکومیت دارند. ۱۴ درصد از آنها بی سواد یا سطح تحصیلات پایین داشته و ۸۵ درصدشان ملیت ایرانی داشته‌اند. ۵۶ درصد آنان به علت ناسازگاری با والدین مخصوصاً بدرفتاری پدر اقدام به ترک خانه کرده‌اند. در مورد انحراف جنسی، ۴۴ درصد آنها دارای اختلالات جنسی و ۲۲ درصد آنها مورد اغفال گزارش کرده‌اند. ۸۰ درصد کودکان کم سن و سال هستند که کمتر از ۱۰۰ تومان در روز درآمد دارند (دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۱)

حسینی در پژوهشی با عنوان «وضعیت کودکان کار و خیابان در ایران» پدیده کودکان کار و خیابان را در مراکز استان تهران، مشهد، اهواز، شیراز و رشت مورد مطالعه قرار داده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که عواملی چون نارسایی نهادهای اجتماعی کننده (مثل خانواده، مدرسه) فقر اقتصادی خانواده‌های کودکان خیابانی و ناتوانی آنها در انطباق با شیوه‌های زندگی شهری، آلودگی و آسیب‌زا بودن حاشیه شهرها، فقدان نظارت کافی از سوی سازمان‌های مسئول و الگوی نادرست کنش متقابل بین شهروندان و کودکان خیابانی در بروز این پدیده موثر بوده‌اند (حسینی، ۱۳۸۴)

در بررسی دیگر که با هدف تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده مربوط به کودکان خیابانی با ترسیم سیمای بالینی آن در ایران انجام گرفته، نشانگر آن است که حدود ۸۸ درصد کودکان خیابانی پسر و ۱۲ درصد دختر هستند. ۲۵٪ درصد فاقد سواد بوده و تقریباً ۶۰٪ درصد آنها با والدین خود زندگی می‌کنند ولی ۸۴ درصد آنها امکان دسترسی به والدین خود را دارند در مجموع ۱۹٪ به معنای واقعی جزء کودکان خیابانی محسوب می‌شوند. ۶۷٪ تبعیت ایرانی داشته و ۲۵٪ کودکان خیابانی درآمد دارند. از نظر سطح توانمندی هوشی ۶۲ درصد آنان در دامنه هوشی ۸۵ تا ۱۱۵ قرار دارند. از نظر

تحول یافتگی کلی حدود ۲ سال و ۴ ماه تاخیر دارند. شایع‌ترین بیماری جسمی آنان اختلال پوستی و انگلی است. تقریباً ۲۵ درصد آنان دچار سوء تغذیه هستند. حدود ۱۲ درصد آنان سابقه آسیب ناشی از کودک‌آزاری داشته‌اند (سازمان بهزیستی کشور، ۱۳۷۹)

علیرضا صالح در بررسی خود تحت عنوان «بررسی مقایسه‌ای ویژگی‌های شناختی، رفتاری و اجتماعی کودکان خیابانی و شبانه‌روزی تهران» در سال ۱۳۷۹ که به شیوه تحقیق شبه تجربی و در قالب توصیفی و استنباطی انجام گرفته نشان می‌دهد که میانگین نمرات شناختی کودکان خیابانی در سطح شهر از میانگین نمرات کودکان شبانه‌روزی کمتر است و در سطح ویژگی‌های اجتماعی بین میانگین نمرات کودکان خیابانی و شبانه‌روزی در مقیاس رشد اجتماعی تفاوت وجود دارد. یعنی اینکه کودکان خیابانی نسبت به کودکان شبانه‌روزی از چهره اجتماعی پایین‌تری برخوردارند (صالح، ۱۳۷۹)

نتایج مطالعه‌ای که با هدف تعیین عوامل موثر بر خودپنداری کودکان خیابانی سنین ۶ تا ۱۲ سال مراجعه کننده به فرهنگ‌سرای خواجهی کرمان در تهران در سال ۱۳۸۰ انجام شده، نشان می‌دهد که بیشترین تعداد واحدهای مورد پژوهش (۵۰ درصدی) خودپنداری خیلی منفی داشته و فقط ۲۱ درصد آنها خودپنداری خیلی مثبت داشته‌اند. همچنین در بررسی عوامل موثر بر خودپنداری، یافته‌ها نشان داد که بین عواملی چون جنسیت، میزان سواد، میزان درآمد، مدت اشتغال به کار کودک، میزان شادبودن در کنار خانواده و شخص مشاور، عکس‌العمل سرپرست در هنگام خطای کودک، داشتن وسایل ضروری زندگی، داشتن غذا و پوشاک کافی، داشتن دوستان خیابانی و خودپنداری واحدهای مورد پژوهش ارتباط معناداری وجود دارد. از این رو کودکان خیابانی از

نظر تکامل جسمی و روانی در معرض خطر هستند (دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۱۳۸۱)

جانقلی به بررسی مهمترین علل بروز پدیده کودکان با توجه به وضعیت سرپرستی آنها پرداخته است: علل فرار کودکان در خانواده‌های کامل جمعیت زیاد خانواده، فقر عاطفی موجود در خانواده، تعدد زوجات پدر، ترس از تنبیه و مجازات به دست بزرگترها بدلیل انجام اعمال ضد اجتماعی و اخلاقی، مشکلات درسی، داشتن نقص عضو و مورد تمسخر و استهزاء قرار گرفتن توسط سایر افراد خانواده، تجدید یا مردود شدن در درس، فشار خانواده و اعمال نگرش‌های متعصبانه، پایین بودن آستانه مقاومت کودکان در مقابل فشارها، اعتیاد یکی از والدین، تمایل برای استقلال فردی و تلاش برای اشتغال است و عدم تسلط سرپرست به هدایت و حمایت کودک، فقر اقتصادی، فشار روانی ناشی از بروز پدیده طلاق و خلاء ایجاد شده همسرگزینی سریع اشاره شده است و علل فرار در خانواده‌های تک‌سرپرست تحت تکفل مادر فشارهای مضاعف سرپرستان سببی یا نسبی دارای حق حضانت، احساس حقارت کودک در جمع شبه خانواده موجود، فاش شدن راز کودک در بین اهالی محل و گروه همسالان و تشدید احساس حقارت موجود (جانقلی، ۱۳۸۲)

سنجر در بررسی‌ای تحت عنوان «علل فرار نوجوانان از خانه» که به شیوه پیمایشی از ۵۰ نفر بین ۱۲ تا ۱۸ سال انجام داده، نشان می‌دهد که فقر مالی و فرهنگی، کم‌محبتی، سخت‌گیری، تبعیض، عدم تفاهم با افراد خانواده، خشونت‌های خانوادگی، دعوای تمام‌نشدنی پدر و مادر یا سرپرستان، خلاف‌کاری افراد خانواده در فرار نوجوانان از خانه موثر است. (سنجر، ۱۳۸۲)

فقر اصلی‌ترین علل بوجود آورنده کودکان خیابانی است. اکثر کودکان خیابانی تحصیل را رها کرده و بر کسب درآمد می‌پردازند. مهاجرت و حاشیه‌نشینی تاثیر زیادی بر مساله کودکان خیابانی دارد. اکثر کودکان از خدمات اجتماعی برخوردار نبوده خانواده‌های آنان تحت پوشش حمایت‌های اجتماعی نیستند و اکثر آنها از خانوارهای پر جمعیت هستند. (خامسان، ۱۳۷۹)

درباره تحقیقاتی که در مورد کودکان خیابانی در خارج کشور انجام شده است نیز به این موارد اشاره شده است. کودکانی که در خیابان کار می‌کردند و می‌خوابیدند ۳۱ درصد از کودکان خیابانی، خانه‌ای داشتند که شب به آن جا برگردند. اکثریت آنها حداقل با یکی از والدین بیولوژیکی خود زندگی می‌کردند. ۳۱/۴ درصد از کودکان در خیابان (on the street) در خیابان کار می‌کردند و می‌خوابیدند ۱۲ درصد از کودکان هم در خیابان و هم در خانه می‌خوابیدند. ۲۳/۹ درصد بین نیم تا یکسال ۱۸/۵ درصد زیر نیم سال، ۱۱/۹ بین ۴ تا ۶ سال، ۴/۱ درصد بین ۷ تا ۱۰ سال و ۱/۲ درصد هم بالای ۱۱ سال در خیابان بودند. نزدیک به ۴۷ درصد از کودکان مورد مطالعه گدا، ۱۴/۷ درصد فروشنده، ۲۱/۲ درصد نگهبان ماشین‌ها و ۴/۱ درصد هم محافظ والدین نابینا بودند. ۶۲/۳ درصد از کودکان خیابانی گزارش کردند که آنها غذای مورد نیازشان را با درآمد خودشان خریداری کردند. کمی نزدیک به ۸۱ درصد از باقیمانده غذای رستوران‌ها استفاده می‌کردند. ۹/۲ درصد به صورت تصادفی غذا گیرشان می‌آمد و ۹/۱ درصد هم در خانه غذا می‌خوردند.

۶۰/۹ درصد از کودکان گزارش کردند که آنها درآمدشان را برای تهیه غذا، ۱۴/۲ درصد برای خرید لباس و ۲۲/۷ درصد هم برای انجام مخارج خانه هزینه می‌کنند. بالای ۲۵/۵ درصد از کودکان خیابانی هرگز به مدرسه نرفته بودند.

نزدیک به ۲۰ درصد از آنان تحصیل در حد بسیار پایین ابتدایی و ۳۸/۲ درصد تحصیلات بالاتر از ابتدایی داشتند. نزدیک به ۹ درصد بین ۱ تا ۲ سال در مقطع دبیرستان و ۴/۸ درصد نیز بین ۳ تا ۴ سال از مقطع دبیرستان بودند. کمی بیشتر از یک چهارم (۲۶/۲ درصد) از کودکان خیابانی گزارش کردند که روابط جنسی در ۶ ماه گذشته داشتند. در بین آنهايي که تجربه روابط جنسی در ۶ ماهه گذشته داشته‌اند. ۷۳/۸ درصد یک شریک جنسی و بقیه دو شریک جنسی یا بیشتر داشتند. بیشتر از نیمی (۵۶/۶ درصد) از کودکان خیابانی با موضوع آزار جنسی مرتبط بودند در مورد این موضوع که دریافت آنها از زندگی در خیابان چگونه است؟ ۲۸/۵ درصد از کودکان، از زندگی در خیابان احساس ناامیدی می‌کردند. آنها بیان می‌کردند که انتخاب دیگری جزء زندگی در خیابان نداشتند. آنها به تعدادی از عوامل جهت زندگی در خیابان اشاره کردند از جمله کسب درآمد، یتیم‌بودن، آزار توسط ناپدری، نامادری یا بعضی از وابستگان، حمایت و مراقبت ناکافی خانواده یا مراقبین و نیز فشار گروه دوستان می‌باشد. (۲۰۰۱، unicef)

مطالعه‌ای بر روی کودکان خیابانی از ۷۰ محله در کاتماندو و ۱۹ محله در پوکارا (pokara) انجام شده که شامل دوره‌گردها، باربرها، راهنماها، گدایان، کارگران، کارگران تجارت جنسی و مجرمین از نوع کودک خیابانی بودند. طبق این مطالعه ۳۱/۸ درصد از پسران و ۲۱/۶ درصد از دختران درگیر فعالیت جنسی بودند. براساس این مطالعه، اگرچه پاسخگویان، اطلاعات پایه‌ای درباره HIV و ایدز داشتند اما دانش عملی و کاربردی آنها درباره شیوه‌های انتقال و اقدامات پیشگیرانه محدود و مبهم بوده است همچنین معلوم شد که کودکان خیابانی مصرف‌کننده مواد مخدر معمولاً با اینکه می‌دانند نباید از سرنگ به صورت

مشترک استفاده کنند باز به این امر مبادرت می‌ورزند.

اوکیایی (Okuyay) و همکاران او در مطالعه «یک مطالعه توصیفی از کودکان خیابانی در یک شهر جنوبی ترکیه» ویژگی‌های جمعیتی شناختی - اجتماعی و میزان وقوع ابتلا به هیپاتیت B در بین ۵۲ کودک خیابانی ادانا (Adana) در شهر جنوب ترکیه را مورد بررسی قرار دادند. نتایج مطالعه نشان داد که سطح تحصیلی کودکان و والدین پایین بوده است، میانگین سنی آنها ۱۴ سال می‌باشد و سلامت جسمی ۳۵ کودک مثبت بوده است.

واکس‌زدن کفش (۲۲درصد) فروش چیزهای مختلف (۲۲درصد) جمع کردن زباله (۳۳ درصد) از عمومی‌ترین و شایع‌ترین انواع فعالیت‌های کاری آنها بوده است. ۳۵ درصد اشاره کردند که در معرض خطر حمله و تهاجم هستند. ۶۰ درصد به لحاظ جنسی آزار دیده بودند. ۳۰ نفر در معرض خشونت جنسی بودند. ۴۰ درصد از آنها درگیر جنگ فیزیکی و چهار درصد نیز در نتیجه مبارزه مجروح شده بودند. ۱۹ درصد از کودکان، جزء مصرف‌کننده‌های سنگین یا متوسط سیگار بودند.

کودکانی که در خیابان کار می‌کنند، کودکانی هستند که قسمتی از روزشان را کار می‌کنند. برای اینکه بتوانند به درآمد خانواده کمک کنند یا آنکه نیازهای مالی خودشان را برآورد کنند و به صورت کم و بیش به خانه برمی‌گردند. آنها هنوز با خانواده در ارتباط هستند. هر چند که بخش قابل توجهی از روز را در خیابان و به دور از خانواده سپری می‌کنند یا دور از محیطی که در آن زندگی می‌کنند. کودکانی که در خیابان کار یا زندگی می‌کنند در معرض مواجه شدن با خشونت، آزار جنسی، مصرف مواد مخدر، ابتلا به بیماری‌های عفونی از جمله HIV و هیپاتیت B هستند. ۵۵ درصد برای ۵ سال یا بیشتر در خیابان بودند. ۲۹ درصد

بر آن بیفزاید و رادیو، خود، اطلاعات را با وضوحی بالا ارائه می‌کند. (باهر، ۱۳۸۷: ۶۹) برخی، این امر را که رادیو فقط یکی از حواس را به فعالیت می‌طلبد، نقضی برای رادیو می‌شمرند؛ چراکه آن را موجب عدم ادراک کامل پیام می‌دانند. (معمدنژاد، ۱۳۸۵: ۲۰۰)

۲. رادیو، از لحاظ سرعت و مداومت انتشار و همچنین وسعت حوزه انتشار، برترین وسیله ارتباط جمعی به‌شمار می‌رود. البته باید در نظر داشت چون اساس کار آن، بر سرعت و مداومت انتشار گذاشته شده، فرصت تجزیه و تحلیل و تفسیر اخبار را از دست می‌دهد.

۳. رادیو، امکان برقراری رابطه مستقیم شنوندگان با وقایع و حوادث را در همان زمان وقوع، فراهم می‌آورد؛ که این امر، مرهون قابلیت تحرک آسان فرستنده‌های رادیویی و یکی از امتیازات رادیو است.

۴. سهولت دریافت برنامه‌های رادیویی، یکی از ویژگی‌های رادیو است؛ که ناشی از قابلیت است که در استفاده از گیرنده‌های رادیویی وجود دارد. (معمدنژاد ۱۳۸۵: ۱۹۰)

۵. رادیو، به درون و عمق فرد نفوذ می‌کند. "ژان کازنو" ضمن بیان این ویژگی، در توضیح آن می‌نویسد:

حیطه‌ی کلمات و

سخن‌ها یا محیط

وسیع موزیکی رادیو

که شنونده را در خود

غرق می‌کند، به‌قول

"بچارلرد" فیلسوف، تا

ناخودآگاه او نفوذ و

عمل می‌کند؛ تا او را

به آرامشی مطلق یا

تخیلی آزاد سوق دهد.

برای ۲ تا ۴ سال، ۱۶ درصد برای کمتر از ۲ سال تجربه زندگی در خیابان را داشتند.

مطالعه‌ای بر روی کودکان خیابانی آلبانیایی نشان می‌دهد که این کودکان با مشکلات زیادی مواجه هستند بنابراین نیاز زیادی به کمک دارند. در حالیکه کار و زندگی در خیابان، کودکان را در معرض عناصر محیطی خشن و سخت (مانند سرما و باران و خشونت فیزیکی و روان‌شناختی) قرار می‌دهد. طبق مطالعه دیدگاه جهانی، ۰۸ درصد از کودکان گزارش کردند که خشونت فیزیکی را در خیابان تجربه کردند. در مورد آنهایی که در خیابان کار یا گدایی می‌کنند، می‌دانیم که این کودکان استثمار و داد و ستد می‌شوند. از کودکان مورد مصاحبه ۹۴ درصد بین ۱۰ تا ۱۴ سال سن داشتند. بیشتر از نیمی از آنها، کار را قبل از ۱۰ سالگی شروع کرده بودند.

فقر خانواده یکی از عوامل مهمی بوده است که در گدایی یا در کار کودکان خیابانی موثر بوده است. بیشتر از ۸۰ درصد کودکان خیابانی بیشتر اوقات روز کار می‌کنند از این رو ترک تحصیل در بین آنها بسیار بالاست هر چند که بسیاری از آنها تمایل زیادی به حضور در مدرسه داشتند.

ویژگی‌های رادیو

پیش از این اشاره شد که قصد آن داریم تا در مورد این موضوع مهم در رسانه رادیو صحبت کنیم از این رو به‌طور اجمالی به ویژگی‌های رادیو اشاره می‌شود.

۱. رادیو براساس تقسیم‌بندی مک‌لوهان (رسانه‌های سرد و گرم)، یک رسانه گرم به‌شمار می‌رود؛ چرا که حواس مختلف مخاطب را در نهایت فعالیت به‌کار نمی‌گیرد و تشریک مساعی چندانی را از مخاطب طلب نمی‌کند بلکه تنها یکی از حواس مخاطب (یعنی حس شنوایی) را به‌طور کامل، به‌سوی خود جلب می‌کند و لازم نیست تا مخاطب برای فهم پیام آن، با بهره‌گیری از تخیل خود چیزی

«حیطه‌ی کلمات و سخن‌ها یا محیط وسیع موزیکی رادیو که شنونده را در خود غرق می‌کند، به‌قول "بچلارد" فیلسوف، تا ناخودآگاه او نفوذ و عمل می‌کند؛ تا او را به آرامشی مطلق یا تخیلی آزاد سوق دهد.» (کازنو، ۱۳۵۴: ۱۳)

۶. رادیو احاطه‌کننده است؛ بدین معنا که هرچند توجه زیادی از شنونده نمی‌خواهد، اما آن‌چنان فضا را احاطه می‌کند، که هیچ رسانه دیداری به پایش نمی‌رسد. علت این امر آن است که گوش انسان سرپوش ندارد و کسی نمی‌تواند گوشش را ببندد (برخلاف چشم که می‌توان بست) و شنونده نمی‌تواند صدای یک رادیو روشن را نشنود. نتیجه آن است که آن‌گونه که امکان "کانالیزه کردن تماشا" وجود دارد، در صدا چنین امکانی نیست. مراد از کانالیزه کردن، احساسی است که می‌توان تمامی آن چیزهایی را که در گردآورد جزئیات دیداری وجود دارند، بست و بر روی اجزاء ضروری در روی صحنه تمرکز کرد، همان کاری که در رادیو نمی‌شود انجام داد؛ چراکه شنونده رادیو نمی‌تواند مانند بیننده تلویزیون، پخش‌های ناخواسته را محو کند و یا مانند خواننده روزنامه، تنها روی کلمات خاص متمرکز شود. (فارکند، ۵۴: ۱۳۸۱)

۷. رادیو بارور و سازنده تخیلات و رؤیاهاست. رادیو به‌دلیل آن‌که نیاز کمی به توجه مستقیم دارد و از نظر آزاد گذاردن تصورات مخاطب باز است، به‌عنوان زمینه‌ای برای پرورش‌دهندگی رؤیای بیداری و خیال‌پردازی فرد، تلقی می‌شود. (فارکند، ۱۳۸۱: ۵۴) البته باید در نظر داشت تخیلی که شنونده رادیو امکان آن‌را می‌یابد، یک تخیل ادراکی برای درک پیام رادیو و پرکردن خلأهای موجود در پیام نیست؛ چراکه رادیو یک رسانه گرم به‌شمار رفته و جایی برای این‌گونه تخیل نیست؛ بلکه از مقوله تخیل انتزاعی است. (کازنو، ۱۳۶۴: ۴۷) مخاطب رادیو، می‌تواند با تخیل خود، به

تصویرگری آن‌چه می‌شنود بپردازد.

۸. رادیو، نیاز به توجه مستقیم ندارد و توجه زیادی را از مخاطب طلب نمی‌کند و انسان، ضمن فعالیت‌های دیگر و هنگام کارکردن یا غذا خوردن و ... نیز می‌تواند از برنامه‌های رادیویی استفاده نماید. این ویژگی، باعث می‌شود برنامه‌های رادیویی اغلب در شرایط ناقص و نامساعد شنیده شوند و بنابراین ادراک کامل شنیدنی‌ها، اتفاق نمی‌افتد و اثربخشی رادیو کاهش می‌یابد. رادیو برای جلب توجه مخاطبان خود، ناچار است با محیط به رقابت بپردازد؛ تا بتواند در میان سایر عناصری که موجب حواس‌پرتی می‌شوند، توجه کافی شنوندگان را به‌خود جلب نماید. (خجسته، ۱۳۸۴: ۶)

۹. یکی از ویژگی‌های رادیو، تفسیرپذیری رادیوست. تفسیرپذیری رادیو بدین معناست که مخاطبان رادیو، بعد از دریافت هر نوع اطلاعات، باید تفسیر آن‌را در ذهن خود مجسم کنند. به‌طور مثال، اگر خبری درباره یک حادثه رانندگی پخش شود، مخاطبان، چگونگی وقوع آن‌را برحسب دریافتی که از خبر پخش شده دارند، تصویر و تفسیر می‌کنند. به این ترتیب، به تعداد مخاطبان رادیو باید تصاویر و تفاسیر متعددی از یک خبر وجود داشته باشد. (خجسته، ۱۳۸۴: ۵۶)

۱۰. رادیو یک رسانه کور است. بدین معنا که نمی‌شود، پیام‌های آن‌را دید و پیام‌های آن، تنها شامل صدا و سکوت است. (کرایسل، ۱۳۸۱: ۱۰) باید دانست مواد اولیه‌ای که رادیو از آن استفاده می‌کند، علائمی هستند، که رمزهایی دارند که از آن‌ها برای رساندن پیام‌ها استفاده می‌شود. این علائم که همگی شنیداری هستند، از سکوت و صدا تشکیل شده‌اند. (کرایسل، ۱۳۸۱: ۶۶)

در کنار این همه خصوصیات و ویژگی‌ها باید به فرهنگ سازی رسانه‌ها هم اشاره کرد. رسانه هر چند زاینده فرهنگ است اما امروزه رسانه فرهنگ می‌سازد. در هر جامعه‌ای مجموعه‌ای از آداب،

رسوم، سنت‌ها، قوانین نوشته و نانوشته و دانش عمومی و فراگیر به شکل گفتمان، وجود دارد که از آن به فرهنگ یاد می‌شود. در تعریف فرهنگ، تعبیر فراوانی وجود دارد. انسان‌شناسان کلاسیک، فرهنگ را در یک معنای وسیع، معادل (سبک زندگی) تعریف می‌کنند؛ ولی جامعه‌شناسان، فرهنگ را مجموعه‌ای از اندیشه‌ها و ارزش‌ها می‌دانند. در جای دیگری، فرهنگ مشخص‌کننده باورها، مسلک‌ها و اسطوره‌ها، یعنی صور ذهنی دسته‌جمعی یک اجتماع که به تعبیری، عوامل روحی و روانی آن جامعه است، تعریف شده است. (دورژه، ۱۳۶۷: ۱۶۰) به بیان دیگر، فرهنگ، عناصر زیادی را در سطوح مختلف از جمله: عقاید، عواطف، ارزش‌ها، هدف‌ها، کردارها، تمایلات و اندوخته‌ها را در بر می‌گیرد.

در جای دیگر آمده است که فرهنگ، مجموعه‌ای است از فضایل و هنرها و آداب و دانش‌ها و معارف و کلیه نیروهای اخلاقی و روحی که بشر را از حالت بدوی و ابتدایی خارج ساخته و به سوی کمال معنوی سوق می‌دهد. (تقفی، ۱۳۴۸: ۲۵) ادوارد تایلور، مردم‌شناس انگلیسی، در سال ۱۸۷۱ میلادی در کتاب **فرهنگ ابتدایی**، فرهنگ را کلیتی در هم بافته شامل: دانش، هنر، اخلاق، قانون، آداب و رسوم و هرگونه قابلیت و عادت که به وسیله انسان، به عنوان عضوی از جامعه، کسب شده است، می‌داند. از مجموع این تعاریف، می‌توان این‌گونه استنباط و استخراج کرد که فرهنگ، مجموعه دانش‌ها، بینش‌ها، نگرش‌ها، منش‌ها و ارزش‌های یک ملت محسوب می‌شود. برای این فرهنگ، ویژگی‌هایی را مطرح می‌کنند که هویت‌دهنده، مصونیت‌آور، پویا و پایا، تاثیرپذیر و فطرت ثانوی است، که به‌عنوان پدیده‌ای بی‌همتا، به تدریج، در حیات جامعه شکل گرفته و قوام می‌یابد. نخستین منبع موثر در شکل‌گیری فرهنگ هر جامعه، بنیان‌گذاران، مدیران و رهبران شاخص جامعه هستند. هنگامی

فرهنگ و نگرشی که شکل گرفته و جاافتاده را با اطلاع‌رسانی از آسیب‌های فرهنگ نادرست، از شخص و جامعه زدود و سپس فرهنگ ارزشی و مثبت را اندک اندک در جامعه جایگزین کرد.

روش تحقیق

در این تحقیق از روش کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده شده است. کتابخانه مخزن ارزشمند و متمرکزی از مجموعه معارف بشری است که تجارب، دانش، معلومات و آگاهی‌های نوع بشر را که حاصل کاوش‌های علمی انجام شده در طول تاریخ است، در معرض استفاده جویندگان و پویندگان علم و دانش قرار می‌دهد.

روش کتابخانه‌ای در تمام تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد و در بعضی از آنها موضوع تحقیق از نظر روش، از آغاز تا انتها متکی بر یافته‌های تحقیق کتابخانه‌ای است. در تحقیقاتی که ماهیت کتابخانه‌ای ندارند نیز محققان ناگزیر از کاربرد روش کتابخانه‌ای در تحقیق خود هستند. در این گروه تحقیقات، محقق باید ادبیات و سوابق مساله و موضوع تحقیق را مطالعه کند. در نتیجه، باید از روش کتابخانه‌ای استفاده کند و نتایج مطالعات خود را در ابزار مناسب شامل فیش، جدول و فرم ثبت و نگهداری و در پایان به طبقه‌بندی و بهره‌برداری از آن‌ها اقدام کند.

با توجه به نقش روش کتابخانه‌ای در تحقیقات علمی، لازم است محققان از این روش مطلع باشند. نخستین گام در مهارت تحقیق کتابخانه‌ای، آشنایی با نحوه استفاده از کتابخانه است، یعنی محققان باید از روش‌های کتابداری، نحوه استفاده از برگه‌دان و ثبت مشخصات منابع، نحوه جست‌وجو و سفارش کتاب آگاهی یابند. پژوهش اسنادی بر مبنای استفاده از اسناد و مدارک است و زمانی مورد کاربرد است؛ که یا تحقیقی تاریخی در دست انجام باشد و یا آن‌که تحقیق مرتبط با پدیده‌های موجود بوده و محقق

رسانه هر چند
زاینده فرهنگ است
اما امروزه رسانه
فرهنگ می‌سازد.
در هر جامعه‌ای
مجموعه‌ای از آداب،
رسوم، سنت‌ها،
قوانین نوشته و
نانوشته و دانش
عمومی و فراگیر به
شکل گفتمان، وجود
دارد که از آن به
فرهنگ یاد می‌شود
که توسط رسانه
بازسازی می‌شود.

که از فرهنگ‌سازی سخن به میان می‌آید، چنین برمی‌آید که فقدان این مسئله می‌تواند در جامعه آثار سویی به جا گذارد.

از آن جایی که تغییر فرهنگ و یا فرهنگ‌سازی به معنای ایجاد نگرش و یا تغییر و اصلاح آن است، نمی‌توان انتظار داشت که فرهنگ و نگرش مردم به سادگی و آسانی تغییر کند. لذا بر استقامت در هنگام فرهنگ‌سازی و اصلاح یا تغییر آن تأکید شده است. آیاتی چون ۷۱ سوره یونس و ۲۵ تا ۲۹ و نیز ۳۹ سوره یونس و نیز ۱ تا ۵ سوره نوح بر اهمیت و ارزش استقامت و پایداری برای دست‌یابی به هدف فرهنگ‌سازی و ایجاد و اصلاح نگرش‌ها توجه می‌دهد؛ زیرا تغییر نگرش و فرهنگ‌سازی، تنها در یک فرآیند زمانی رخ می‌دهد و این‌گونه نیست که یک دفعه و ناگهانی، فرهنگی شکل گیرد و یا اصلاح شود. بلکه مسئله اصلاح فرهنگی و نگرشی دشوارتر و سخت‌تر است، زیرا نخست می‌بایست

درصد شناسایی تحقیقات قبلی در مورد آن موضوع برآمده باشد و یا آنکه پژوهش، نیاز به استفاده از اسناد و مدارک را ایجاب نماید و در اصطلاح آن که بخواهیم در یک زمینه خاص، مأخذیابی کنیم (ساروخانی، ۱۳۸۳: ۶۵۲) «پژوهش اسنادی، پژوهش مبتنی بر شواهد برگرفته از مطالعه اسناد؛ مانند آرشیوها یا آمار رسمی است» (مجدفر، ۱۳۸۲: ۲۷۶) یکی از انواع فرعی پژوهش اسنادی عبارت است از تحلیل مجدد مجموعه‌ای از داده‌ها و نتایج تحقیقات گزارش شده، توسط نویسندگان دیگر. حکومت‌ها و سازمان‌های دیگر، به‌طور منظم آمار رسمی درباره انبوهی از پدیده‌های اجتماعی منتشر می‌کنند؛ جمعیت، جرم و جنایت، ازدواج و طلاق، خودکشی، میزان بی‌کاری و ... از مراحل اولیه پیدایش جامعه‌شناسی این آمارها، به‌عنوان پایه‌های پژوهش جامعه‌شناسی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

پژوهشگران می‌توانند داده‌های برگرفته از این‌گونه آمارها را مورد استفاده قرار داده و یا دوباره تحلیل کنند و آن اطلاعات را برای کمک به حل مسأله پژوهشی معین به‌کار برند.» (گیدنز، ۱۳۷۸: ۷۲۶) شایان ذکر است که در برنامه‌های صداوسیما لزوم پژوهش اسنادی مورد تأکید بسیاری از اندیشمندان است. تفاوت‌های موجود بین تهیه‌کنندگان و کارگردانان و هنرمندانی که در برنامه‌های رادیویی و تلویزیون فعالیت دارند، به حدی است که هریک از آنها را در جایگاه خاصی قرار می‌دهد. این تفاوت‌ها ممکن است در نگرش، تحلیل، سبک و روش، شناخت و بسیاری از ویژگی‌های دیگر باشد، ولی آنچه در بین همه آنها و شاید در همه جهان مشترک است، این است که برای تهیه هر برنامه رادیویی یا تلویزیونی باید ابتدا در مورد مسئله مورد نظر به پژوهش پرداخت، باید مسئله را شناخت، ابعاد آن را مشخص کرد، به سابقه آن پی برد و انگیزه‌های پیامگیران را در حد امکان شناخت و آنگاه دست به برنامه‌سازی

زد. این اعتقاد در کسانی که در تولید نوار یا فیلم‌های مستند فعالیت دارند، به مراتب بیشتر است. آنها نخستین قدم در تولید مستند را، مطالعه اسناد با روش علمی می‌دانند و به همین دلیل است که باید در کنار هر تهیه‌کننده برنامه‌های صداوسیما یا هر نویسنده داستان‌های مربوط به این برنامه‌ها دست کم یک پژوهشگر یا روش‌شناس مشغول کار باشد تا با استفاده از روش‌های علمی - پژوهشی، حقایق مربوط به موضوع را کشف کند و برای پرسش‌های مطرح شده، جواب‌های قابل اعتماد بیابد.

در این مسیر ممکن است پژوهشگر از روش‌های مختلف استفاده کند؛ مانند روش‌های پژوهش آزمایشی، روش‌های پژوهش پیمایشی و روش‌های پژوهش تاریخی، ولی آنچه در همه این روش‌ها مشترک است، عبارت است از مراجعه به اسناد علمی که در روش‌های آزمایشی و پیمایشی در همان قدم‌های اولیه پژوهش صورت می‌گیرد و در روش پژوهش تاریخی بخش عظیمی از آن مربوط به روش‌شناسی اسنادی است؛ به طوری که در بسیاری از منابع، روش پژوهش اسنادی را با روش پژوهش تاریخی مترادف دانسته‌اند. (دلاور، ۱۳۷۶؛ جانبست (مترجم) ۱۳۶۶؛ ون دالن ۱۹۸۰).

بی‌شک در روش‌شناسی پژوهش، بین روش پژوهش اسنادی و روش پژوهش تاریخی تفاوت معنی‌داری مشاهده نمی‌شود و هدف پژوهشگر در هر دوی آنها کشف حقایق پنهان در آن سوی سند یا واقعه تاریخی و ارائه تعریفی جدید از کارکردهای آشکار و پنهان آن است؛ ولی باتوجه به اینکه برخی تولیدات در صداوسیما مربوط به مسائل و وقایع تاریخی است و برخی دیگر مستندسازی است، ابعاد مختلف روش تحقیق اسنادی مورد توجه قرار گرفته است.

ارائه یافته‌ها

از میان شبکه‌های رادیویی (قرآن،

اقتصاد، البرز، ایران، صدا، پیام، تهران، جوان، سلامت، صدای آشنا، فرهنگ، گفت‌وگو، ورزش، معارف، نوا، ندای اسلام، نمایش رادیو، آوا) با توجه به تعاریف و اهداف معین شده برای هر شبکه و یا محدودیت‌های برخی از شبکه‌ها، چهار شبکه تهران، ایران، فرهنگ، جوان در نظر گرفته شد. در بررسی این شبکه‌ها مشخص شد که برنامه‌ای مشخص برای پرداختن به این موضوع وجود ندارد. تنها در شبکه تهران و فرهنگ در دو برنامه به منزله موضوع یک روز به این مسئله پرداخته شده است.

در شبکه تهران در برنامه خانه آبی در دی ماه ۱۳۸۸ اشاره شده است که قانونی برای کودکان کار در دست بررسی است. فرناز سلیمانی عضو شبکه یاری کودکان کار و خیابان نماینده کمیته‌ی حمایت از کودکان با نیازهای خاص پژوهشگاه پویا در برنامه‌ی خانه آبی درباره وضعیت و حقوق کودکان کار توضیحاتی داد و گفت: «طبق قانون دولت‌ها باید به وضع این کودکان توجه کنند شرایط را برای تحصیل کودکان فراهم کنند». همچنین خانم دکتر شیخ‌الاسلام مدیر مؤسسه‌ی تغذیه سلامت و توسعه و مجری طرح محله دوستدار کودک در دروازه غار در ۴۰۰ کودک وجود دارد. وجود کودکان کار و خیابان تأثیرات اجتماعی مخربی دارد. هدف ما این است که در محله بمانیم و با کمک وزارتخانه‌ها شرایط کودکان را اصلاح کنیم. در تهران حدود صد نقطه است که دارای این کودکان است. وی همچنین خبر داد قانونی در مجلس در دست بررسی است که تا حدودی تکلیف این کودکان را روشن می‌کند.

برنامه فرهنگ و جامعه در مهرماه سال ۹۰ در رادیو فرهنگ گروه فرهنگ و جامعه به بحث درباره ساماندهی کودکان خیابان با حضور دکتر حبیب‌اله مسعودی فرید (مدیرکل آسیب‌دیدگان اجتماعی دفتر پیشگیری از سازمان بهزیستی کل

کشور، مجید ارجمندی (معاون دفتر آسیب‌های اجتماعی سازمان بهزیستی کل کشور) مهندس علیرضا افشار (معاون اجتماعی و فرهنگی وزیر کشور) پرداخته است. دکتر حبیب‌اله مسعودی فرید در گفت‌وگو با شبکه فرهنگ گفته است: به هر فرد کمتر از ۱۸ سال که با یا بدون خانواده در خیابان سکنی می‌گزیند را کودک خیابانی می‌گویند که با همکاری نیروی انتظامی، وزارت دادگستری، شهرداری، جمعیت هلال احمر و کمیته امداد و... باید در جهت جمع‌آوری و ساماندهی کودکان کار و خیابان اقدام شود.

دکتر حبیب اله مسعودی فرید در بخشی از صحبت‌هایش گفته است: از انجمن‌های مردم نهاد که به دلیل مردمی بودن نقش بسیاری مهمی را در مسئله کودکان کار دارند حمایت می‌کنیم.

مجید ارجمندی گفته است: بر اساس آیین‌نامه سال ۸۱ تصمیمی برای جمع‌آوری متکدیان گرفته شد که بدلیل آمار بالای قشر کودک قرار شد، بهزیستی کودکان را از این مقوله جدا کند تا براساس روحیه شکننده و سن حساس کودکان، آنها را از مجرمان جدا کنیم. او با اشاره به نقش والدین و جامعه در ساماندهی کودکان خیابانی گفته است: ۶۰۰۰ کودک خیابانی از سطح کشور جمع‌آوری شدند که بنابر آمار استخراج شده ما ۵۰۰۰ نفر از آنها دارای خانواده هستند.

مهندس علیرضا افشار معاون اجتماعی و فرهنگی وزیر کشور از دیگر میهمانان برنامه فرهنگ و جامعه گفته است: مبنای کار در رابطه با کودکان خیابانی آیین‌نامه‌ای است که سال ۸۴ برای کار کودکان کمتر از ۱۰ سال مصوب شده است که بر این اساس هر کاری که با این قشر از جامعه در ارتباط باشد به سازمان خاصی محول شده است. مهندس افشار در بخش دیگری از صحبت‌هایش گفته است: در جمع‌آوری و ساماندهی

کودکان کار و خیابان بیش از هر چیز باید به اطلاع‌رسانی و فرهنگ‌سازی در این خصوص پرداخت چرا که با مشارکت مردم اینگونه از طرح‌ها روند رو به رشد بیشتری را طی خواهد کرد.

با توجه به موارد اشاره شده که صرفاً موضوعی برای یک روز برنامه بوده است، جای خالی برنامه‌سازی درباره این گروه خاص بسیار مشهود و ملموس است. در شبکه تهران گروه‌های طرح و تولید برنامه‌های شبکه را پوشش می‌دهند. گروه‌های طرح و تولید (صبحگاهی، عصرگاهی، شبانگاهی و شامگاهی) با وظیفه‌ی توجه به مسائل اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی در نظام کلان اجتماعی با در نظر گرفتن سطح و سبک زندگی در کلان شهر تهران و در جهت ارتقای سطح آگاهی مردم و انجام رسالت رسانه‌ای به ارائه‌ی برنامه‌های مختلف با ساختارهای متنوع رادیویی می‌پردازد. پرداختن به صورت جدی به مسئله کودکان کار نیز در دستور کار این گروه‌ها می‌گنجد. در شبکه فرهنگ برای برنامه فرهنگ و جامعه که روزهای یکشنبه، سه‌شنبه و چهارشنبه از ساعت ۱۲:۱۵ تا ۱۳:۳۰ پخش می‌شود و در بالا به یک برنامه از آن درباره کودکان کار اشاره شد، چنین هدفی ذکر شده است: "این برنامه به بررسی موشکافانه مسایل روز جامعه در حوزه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی از دیدگاه مسئولین امر و کارشناسان می‌پردازد."

در اشاره به اهداف اصلی گروه جوان و جامعه در رادیو جوان به موارد چون ایجاد و تقویت مشارکت اجتماعی و سیاسی آگاهانه جوانان در جهت افزایش اقتدار و امنیت اجتماعی، ایجاد تقویت روحیه و شادابی، امید و نشاط ارتقای سطح مهارت‌های فردی و اجتماعی در زمینه‌های مختلف ارتباطی، تصحیح و ارتقای شناختی گرایشی و رفتاری جوانان منطبق با الگوهای فرهنگ ایرانی- اسلامی تاکید شده است. ایجاد

از آن جایی که تغییر فرهنگ
و یا فرهنگ‌سازی به معنای
ایجاد نگرش و یا تغییر و
اصلاح آن است، نمی‌توان
انتظار داشت که فرهنگ و
نگرش مردم به سادگی و
آسانی تغییر کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
رفتاری جامع علوم انسانی

خیابان‌ها شاهد حضور کودکانی هستیم که با ظاهری ژولیده و غبارآلود به دست فروشی و تکدی‌گری مشغولند. این عارضه‌ی شوم منحصر به کشور ما نیست. از کوچه‌های غبارآلود افغانستان تا خیابان‌های پرزرق و برق نیویورک این پدیده‌ی شوم در سراسر پهنه‌ی گیتی به نام کودک خیابانی شناخته شده است و معمول‌ترین آسیب اجتماعی است که تقریباً نتایج یکسان و دقیقاً مشابهی دارد. گسترش این پدیده به حدی است که جوامع توسعه‌یافته و در حال توسعه را به یک اندازه به خود مشغول کرده است. این پدیده یکی از آسیب‌هایی است که به صورت جدی جامعه ما را تهدید می‌کند. دلایل مختلفی همچون توزیع نابرابر بودجه‌های فرهنگی و عمرانی بین شهرهای بزرگ و کوچک و نیز شهر و روستا، اختلاف روزافزون شکاف طبقاتی، وابستگی شدید دولت‌مردان به نفت و عدم توجه به کارگاه‌ها و صنایع تولیدی وابسته در روستاها و شهرهای کوچک و بیکاری سبب شده است روستاها خالی از سکنه شوند، به‌گونه‌ای که خانواده‌های بسیاری هر روزه در آرزوی دستیابی به زندگی بهتر به شهرهای بزرگ مهاجرت کرده و در حاشیه این شهرها ساکن

پیشگیری بهتر از درمان است. بنابراین، قبل از آن‌که برای کودکان خیابانی کاری انجام دهیم، باید از این معضل اجتماعی پیشگیری کنیم؛ با همکاری با سازمان بهزیستی می‌توان خانواده‌های بی‌بضاعت و کم درآمد را که زیر خط فقر و در وضعیتی بسیار سخت در چنگال فقر گرفتار هستند، شناسایی و آنها را برای دریافت کمک مالی به نهادها و سازمان‌های مربوط معرفی کرد.

تقویت و مشارکت اجتماعی برای رفع معضلی چون کودکان کار از جانب قشر وسیع جوانان لازم و ضروری است. شایان ذکر است کودکان کار امروز جوانان فردا هستند. جوانانی که به سبب دوران کودکی دشوار و تحمل رنج‌های بسیار و کمبودها نیازمند توجهی خاص هستند. در شبکه ایران اهداف گروه ایران و جامعه با موضوعیت جامعه، هنجارهای اجتماعی، مسئله شهروندی، شهرنشینی، مسایل روستاهای ایران، کشاورزی، رشد صنایع و گروه ایران و خانواده با محوریت خانواده و تعالیم و نقش مهم خانواده در جامعه ایران تعریف شده است. همچنین گروه خانواده گروه برنامه‌سازی است که به جامعه کوچکی به نام خانواده می‌پردازد و تمام مسائلی که این جامعه کوچک را تحت تاثیر قرار می‌دهد در نظر می‌گیرد. لذا موضوعاتی از قبیل اقتصاد، بهداشت، معضلات اجتماعی، فرهنگ و... در حوزه برنامه‌های این جامعه کوچک قابل پرداختن در برنامه‌های این گروه را دارد لیکن به نحوی به این موارد پرداخته می‌شود که اصل و محور خانواده در آن پررنگ باشد.

هدف گروه خانواده این شبکه برنامه‌سازی با هدف القا پیام‌هایی است که تسریع در تشکیل خانواده و تحکیم آن را موجب شود. لذا موضوعاتی از قبیل مهارت‌های فردی، توانایی درک و همدلی با یکدیگر، پرداختن به مسائل حقوقی به جهت رفع ابهامات حقوقی، از اهداف گروه است. همچنین توجه دادن مسئولان به نکاتی که می‌تواند در حوزه جامعه بزرگتری رخ دهد ولی خانواده و بنیان آن را به خطر بیندازد. باتوجه به آنکه اغلب کودکان کار دارای خانواده هستند، توجه به این موضوع در این شبکه رادیویی نیز ضروری می‌نماید.

نتیجه‌گیری

پدیده کودکان کار و خیابانی یکی از معضلات گریبان‌گیر در جهان معاصر است. همه‌ی ما هر روز در معابر و

می‌شوند.

به سبب پیدا نشدن فرصت‌های شغلی مناسب و افزایش هزینه‌ها، به اجبار بخش زیادی از بار تأمین درآمد برعهده کودک خانواده می‌افتد و او با رانده شدن از چرخه آموزش و پرورش رسمی و ورود زودهنگام به بازار کار، در معرض تهدیدها و آسیب‌های جدی قرار می‌گیرد. از دلایلی که موجب شده امکان دستیابی به آمار دقیق کودکان فراهم نباشد، زندگی پنهانی، جابه‌جایی و متغیر بودن تعداد آنان در زمان‌های مختلف است.

بر اساس آمارهای موجود در حال حاضر بیش از صد میلیون کودک خیابانی در جهان وجود دارد. ۲۵۰ میلیون کودک کار زیر سن قانونی کار در کشورهای جهان سوم به سر می‌برند. ۱۵۰ میلیون کودک در جهان از سوء تغذیه رنج می‌برند ۱۳۰ میلیون کودک ۶ تا ۱۱ سال در کشورهای در حال رشد از رفتن به مدرسه محرومند و هر سال بیش از ده میلیون کودک زیر پنج سال در کشورهای در حال رشد از بیماری‌های قابل پیشگیری جان خود را از دست می‌دهند.

در کشور ما آمار و اطلاعات دقیقی در مورد این کودکان در دسترس نیست. آنچه مسلم است تعداد این کودکان در کشور ما به‌ویژه در شهرهای بزرگ در حال افزایش است. کودکان آسیب‌پذیرند و قادر به دفاع از خود نیستند و نیاز به حمایت و کمک بزرگسالان دارند و کودکان کار به علت شرایط خاص زندگی خود آسیب‌پذیری بیشتری دارند. حال باید پاسخی برای این پرسش یافت که برای این کودکان رسانه‌ای چون رادیو با ویژگی‌های منحصر به فرد چه کاری‌هایی می‌تواند انجام دهد تا صدا و سیما به عنوان یکی از متولیان ساماندهی این کودکان گامی موثر برداشته باشد؟

در سند چشم‌انداز افق ده ساله سازمان (۱۳۹۳ ه.ش) به نقشی بی‌بدیل در جهت‌دهی مثبت به تحولات فکری، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی

جامعه با تکیه بر اطلاعات دقیق و همه‌جانبه از نیازها و انتظارات مخاطبان خویش؛ و بسترساز توسعه همه‌جانبه کشور و هموارکننده راه رشد و بسط اخلاق، معنویت و ارزش‌های دینی در جامعه، همچنین به مورد اعتماد آحاد جامعه و منبع خبری و اطلاع‌رسانی مورد وثوق مردم بودن و در استراتژی‌های پنج‌ساله تولید در بخش مخاطب به تولید برنامه متناسب با نیاز گروه کودک و نوجوان و تحکیم زیرساخت‌های تربیتی، فکری، اعتقادی و انقلابی قشر نوباوه کشور در راستای فرهنگ و ارزش‌های ایرانی - اسلامی اشاره شده است.

در اولویت‌های برنامه‌سازی جلب و گسترش مشارکت عمومی در تمامی زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در نظر گرفته شده است. باتوجه به توضیحات فوق رسانه رادیو می‌تواند این راهکارها را در پیش گیرد:

- تهیه برنامه‌های که صرفاً به این موضوع بپردازد با تأکید بر پیشگیری برای کاهش کار کودکان و سایر آسیب‌های اجتماعی و با حضور کارشناسان در زمینه‌های مختلف و مسئولان برای راهکارهای مناسب و اطلاع همگان

- پیشگیری بهتر از درمان است. بنابراین، قبل از آن‌که برای کودکان خیابانی کاری انجام دهیم، باید از این معضل اجتماعی پیشگیری کنیم؛ همکاری با سازمان بهزیستی می‌تواند خانواده‌های بی‌بضاعت و کم درآمد را که زیر خط فقر و در وضعیتی بسیار سخت در چنگال فقر گرفتار هستند، شناسایی و آنها را برای دریافت کمک مالی به نهادها و سازمان‌های مربوط معرفی کرد. این اقدام می‌تواند در حرکتی جمعی با عزم ملی و دعوت و تبلیغ صداوسیما برای یاری و حمایت از کودکان کار صورت گیرد.

- بررسی و آموزش خانواده‌ها برای حفظ کودکان در جهت کاهش تعداد کودکان کار با بررسی معضلاتی با محوریت طلاق

و اعتیاد

- برقراری ارتباط میان سازمان‌ها و ارگان‌های مختلف و اطلاع‌رسانی سریع به مخاطبان در مورد اقدامات انجام شده جهت شناسایی، حمایت، توانمندسازی به‌همراه پیگیری‌های مستمر

- متولی اصلی رسیدگی به این کودکان سازمان بهزیستی است. همکاری با این سازمان و انتقال اطلاعات در سطح جامعه - دعوت از عموم مردم برای همیاری و کمک به این کودکان

- معرفی مراکز و NGOهای فعال در این زمینه

- در نظر گرفتن برنامه‌های ویژه برای این کودکان و خانواده‌هایشان در شبکه کودک به منظور ارتقای سطح آگاهی این کودکان نسبت به حرفه‌آموزی و اشتغال، سوادآموزی و ارائه آموزش‌های بهداشتی و تربیتی تا به عنوان یک شهروند فعال و مفید در خدمت جامعه باشند.

- ایجاد نقش پل ارتباطی برای برقراری ارتباط نزدیک میان سازمان‌ها و نهادها و اطلاع‌رسانی

- تبلیغ در رادیو گونه‌ای تبلیغ شود تا تمام نهادهای دولتی و غیردولتی هر یک به سهم خود حامی این کودکان باشند.

- فراهم کردن زمینه شناخت و درک صحیح رفتار کودکان و نوجوانان در سنین مختلف و تدوین قوانین راهبردی به‌منظور حمایت از حقوق

- شناسایی نقاط آسیب‌خیز در ارتباط با کودکان کار در مناطق و شهرهای مختلف جهت تهیه برنامه در مراکز

- تأکید بر پژوهش و ایجاد بانک اطلاعات در زمینه آسیب‌ها و مشکلات اجتماعی برای استفاده هر چه بیشتر و بهتر برنامه‌سازان

- کمک به ارائه خدمات آموزشی لازم جهت آماده‌کردن شرایط بازگشت کودک به محیط‌های آموزشی و جبران عقب‌ماندگی‌های تحصیلی کودک با تهیه برنامه‌هایی برای آگاهی مخاطبان و برقراری ارتباط و همکاری میان

ارگان‌های مختلف

- کمک به ارائه خدمات حرفه‌ای به کودکان بالای ۱۵ سال که مایل به انجام کار هستند و نیازمند آموزش حرفه‌ای مناسب جهت جذب در بازار کار هستند با اطلاعرسانی شفاف و به موقع

- کمک به ارائه خدمات حقوقی به کودکان کار خیابان

- کمک به تعیین وضعیت کودک از طریق مراجع حقوقی در صورتی که نیازمند مداخله‌های قانونی باشد

- کمک و تلاش برای تدوین و اجرای قوانین موثر در خصوص جلوگیری از کار کودک

- کمک به بازگرداندن کودک از خیابان به خانواده

- کمک به بازگرداندن کودک به محیط آموزشی

- کمک به ارائه خدمات حمایتی به خانواده جهت آگاهی از عواقب بکار گماردن کودک در خیابان

در پایان باید اشاره کرد رادیو می‌تواند رسانه‌ای پیش‌تاز و موج‌آفرین در جامعه باشد و آینده‌ای باشکوه‌تر برای خود رقم بزند و این مهم وقتی رنگ واقعیت می‌یابد که افق نگاه خود را تغییر دهد و خط قرمزهای تصنعی را کنار بگذارد و شیوه‌های عرضه و تبلیغ خود را در جامعه بازتعریف کند.

تمامی رسانه‌ها حتی در دموکرات‌ترین کشورهای جهان نیز دارای خطوط قرمز هستند. مثلاً کافی است به قوانین رسانه‌ها در اروپا و به خصوص آلمان درباره هولوکاست نگاه کرد تا دانست خطوط قرمز جزء تفکیک‌ناپذیر رسانه‌های جمعی است. ما در ایران نیز با نوعی خطوط قرمز مواجهیم. با در نظر گرفتن نکته‌سنجی و ذکر آنچه برای مخاطبان رادیو لازم و شایسته است، باید توجه داشت که میدا با توجیه جلوگیری از سیاه‌نمایی برای رادیو با شعار رسانه امید و آگاهی از پرداختن مشکلات و واقعیات جامعه باز بمانیم.

منابع

باهنر، ناصر؛ **رسانه‌ها و دین**، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما، ۱۳۸۷، چاپ دوم.

برخوردار، ایرج؛ **اصول تهیه برنامه‌های رادیویی**، تهران، تحقیق و توسعه صدا، ۱۳۸۱.

تولائی، حسین؛ رفیعی، حسن؛ بیگلریان، اکبر (۱۳۸۸) رابطه کار کودک با توسعه و رفاه اجتماعی، فصلنامه علمی پژوهشی **رفاه اجتماعی**، سال نهم شماره ۳۵.

ثقفی، رضا. (مفاهیم فرهنگ در ادبیات فارسی)، **مجله فرهنگ و زندگی**، شماره ۱، سال ۱۳۴۸.

جعفری، محمد تقی. **فرهنگ پیرو و فرهنگ پیشرو**

خجسته، حسن؛ **تأملاتی جامعه‌شناختی درباره رادیو**، تهران، طرح آینده، ۱۳۸۴.

دانایی، مسعود (۱۳۸۸) **قوانین و مقررات کار - بیمه بیکاری (مجموعه قوانین با آخرین اصلاحات)**، انتشارات سعید نوین، چاپ دوم

دوورژه، موریس، **جامعه‌شناسی سیاسی**، ترجمه دکتر ابوالفضل قاضی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.

ساروخانی، باقر؛ **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳، چاپ هفتم، جلد ۱.

فارکند، دیوید؛ **راهبردهای برنامه‌سازی برای رادیو در آینده**، مینو نیکو، تهران، تحقیق و توسعه صدا، ۱۳۸۱.

فلمنینگ، کارول؛ **دستینه رادیو**، ناصر بلیغ، تهران، طرح آینده، ۱۳۸۴.

کازنو، ژان؛ **جامعه‌شناسی رادیو تلویزیون**، جمشید ارجمند، تهران، سروش، ۱۳۵۴، چاپ دوم.

کازنو، ژان؛ **قدرت تلویزیون**، علی اسدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴، چاپ اول ص ۴۷.

کلانتری، صد و کیانی، **مژده (۱۳۸۵)** بررسی تطبیقی کار کودکان در کشورهای پیشرفته و جهان رو به توسعه، **مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی**، آذر و دی شماره ۲۳۱ و ۲۳۲.

گیدنز، آنتونی؛ **جامعه‌شناسی**، منوچهر صبوری، تهران، نی، ۱۳۷۸، چاپ پنجم.

مجدفر، فاطمه؛ **جامعه‌شناسی عمومی**، تهران، شعاع، ۱۳۸۲، چاپ اول.

معمدنژاد، کاظم؛ **وسایل ارتباط جمعی**، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۵، چاپ پنجم، جلد اول.